

POSSIBILITAT DEL PENSAR UTÒPIC

Gonçal Mayos

(Universitat de Barcelona)

I. Vers una crítica de la utopia i un elogi del pensar utòpic

Ens agradaria començar aquest escrit deixant molt clar que no hi pretenem atacar la utopia ni l'utopisme, sinó sotmetre'ls a crítica per tal de salvar i reivindicar el que ens hi sembla més valuós: el pensar utòpic com a pensar altre i creatiu, com a obertura i possibilitat d'una reflexió sobre el que encara no té lloc, però que el reclama des de la vida, la raó i els anhels dels homes. Certament i molt sovint tenim en les utopies literariopolítiques l'exemple més clar de pensar utòpic, però també cal reconèixer que tot sovint no és així.

Hem preferit parlar de pensar utòpic i no simplement d'utopia o utopisme, partint de la consciència que les utopies tradicionals són, moltes vegades —i analitzades en profunditat—, reflexos força profers i depenents dels llocs comuns o tòpics de les cultures i societats que les van fer néixer¹. Resultant la complexa i profunda paradoxa, analitzada més endavant, moltes de les utopies més conegudes corren el greu perill de ser, en l'essencial i lligides en el seu context, més tòpiques que no utòpiques.

Així, d'una banda, entenem per pensar utòpic aquell pensar altre del tòpic ideològic dominant i ens agrada més l'infinitiu verbal (pensar) que no el substantiu (pensament) per a destacar que l'utòpic per la seva mateixa caducitat és més una activitat que no un resultat fixat i estable. D'altra banda, més enllà de la crítica tradicional que acusa la utopia d'irrealitzable i d'impossible, i reconeixent que els elements exòtics de les utopies més populars són normalment més decoratius que no essencials, és clara la seva dependència respecte el pensament dominant en la societat i l'època on es formulen. Ens sembla clar que normalment en les utopies literariofilosofiques hi ha la referència consistent a elements terriblement tòpics del seu context i present, això sí camuflats i aparentment alienats pel no-lloc dels elements exòtics. Moltes vegades la utopia literariopolítica només ha anat més enllà del tòpic corrent a l'època per un maquillatge superficialment exòtic;

per això no ha estat tant un autèntic pensament utòpic (fora de lloc, al marge del tòpic) com el domesticat elogi que, darrera un aparent exotisme, no fa sinó proposar “més del mateix”.

2. Dependència de les utopies respecte del pensar tòpic

Certament si analitzem les utopies més conegudes de Thomas Moro *Nova insula Utopia*, (1516); Francesco Patrizi *Da Cherso La città felice*, (1553); Campanella *Civitas Solis*, (1623); Bacon *New Atlantis*, (1627); Harrington *The Commonwealth of Ocean*, (1656); Morelly, Babeuf, Saint-Simon, Fourier, Cabet, Owen, Morris, Bellamy, Huxley o Orwell —per molt diverses que siguin— sempre podem explicitar una estreta relació entre les seves en principi “fora-senyades” perspectives i els tòpics del seu temps. Inclús quan algunes s'han apartat del model optimista de les eutopies (podem dir utopies felices) i han merescut el nom de “distopies” per donar-ne una perspectiva clarament negativa o “ucronies” per remetre's al temps altre més que no a un espai alternatiu al propi, sempre mantenen una mateixa i íntima referència al propi context històrico-social. La pròpia època, societat i manera habitual de pensar penetra com d'amagat oferint-ne una espècie de reflex: en part simplement invertit com el dels miralls (la dreta és l'esquerra, etc), si bé normalment molt més trastocat per la genialitat de l'autor i pels efectes crítico-distorsionadors de les estratègies narratives.

Diguem-ho ja amb una formulació provocativa: sovint la utopia clàssica literàrio-política no ha estat veritablement utòpica, sinó tòpica i estretament depenent del discurs dominant. Una de les crítiques més esteses a la utopia és l'acusació de projectar la imaginació i el pensament, sovint d'una manera consoladora², no vers autèntics camins novedosos sinó cap a tòpics perfectament previstos per la ideologia dominant, que així aconsegueix dos fins complementaris: en primer lloc, desnaturalitzar el descontent o el neguit, desviant-los cap a una perspectiva exòtica i ideal que no té lloc en la lluita políticocultural directa i, finalment, predeterminar i desactivar les crítiques projectant-les en una via sovint ja depurada de tota autèntica

conflictivitat i perill. Mannheim³ parla tot sovint de ficció utòpica i la vincula amb el mite, per la comuna funció de “oferir en forma d'equivalents simbòlics una evasió de la realitat, per proporcionar satisfacció als seus desigs frustrats en la realitat social.”

La utopia no ha estat moltes vegades un autèntic aliat al pensar altre o, més simplement, als moviments revolucionaris, sinó una manera entre ingènua i astuta de fer el que deia el príncep de Lampedusa: que tot ha de canviar si volem que tot segueixi tal com és⁴. Molts revolucionaris han culpabilitzat la utopia de ser domesticada i domesticadora; potser l'advertiment més radical el fa Nicolai Berdiajew⁵ quan diu: «la utopia sempre és totalitària i el totalitarisme sempre és utòpic pel que fa a les condicions del nostre món». Per contra, per ell l'autèntic marxisme no seria qualificable d'utòpic perquè precisament resultaria ser el realisme més cru que, precisament per això, obria la possibilitat d'un pensament alternatiu al burgès.

3. La utopia com a ideologia

Per tot això, preferim la contraposició: pensar utòpic versus ideologia, a la clàssica de Karl Mannheim entre “ideologia” i “utopia” (com el llibre homònim⁶). Ideologia, per Mannheim tot inspirant-se en el marxisme, representava l'anquilosi i institucionalització d'unes idees i plantejaments teoricoculturals ancorats en el passat i, en tot cas, en el present més regressiu respecte del futur. En definitiva, identifica la ideologia amb el que podem anomenar “tòpic”, en contraposició a l'utòpic. Així a l'article citat⁷, critica la ideologia perquè apunta i serveix per a «glorificar o estabilitzar la realitat social existent», mentre que la utopia li sembla una «activitat col·lectiva que intenta canviar de tal forma la realitat» d'acord amb «objectius transcendents» a aquesta realitat.

Al contrari que la ideologia, la utopia, segons Mannheim, —que en la seva terminologia encaixa molt bé amb la nostra definició de pensament utòpic— apuntaria a l'encara no actual o no dit que, no obstant això, constitueix un projecte destinat a realitzar-se i la direcció intel·lectual de les idees i troballes del futur. Així el pensament

utòpic i la utopia tindrien la funcionalitat racional de dirigir noves perspectives, realimentar i reanimar la cultura i direccionar els comportaments creadors de futur. Mannheim culmina la contraposició quan defineix una espècie de desenvolupament o genealogia ideal on l'ideològic no és res més que la institucionalització acrítica i fossilitzada d'anteriors perspectives creatives i utòpiques. Resulta, doncs, que la ideologia sovint és una vella proposta utòpica que ha esdevingut el tòpic dominant i, sovint, impositat acríticament a les noves generacions; mentre que la utopia és l'encara no acceptat però que reclama el seu lloc dins de la societat i la ideologia. Resulta, per tant, que si bé la ideologia és utopia triomfant i institucionalitzada, la utopia no és altra cosa que aspiració a la ideologia.

Horkheimer a *Inicis de la filosofia burgesa de la història* (1930)⁸ es desmarca d'aquesta contraposició tot recordant la filiació de la ideologia a la falsa consciència i a l'aparença, mentre que la utopia «és el somni del 'veritable' i just ordre de vida». Horkheimer no oblida que també la ideologia té pretensió —o és un "somni"— de veritat absoluta, però sempre com a fixació d'un present ja caducat que es resisteix a ser superat i, per tant, ja falsejat per la història i la realitat. Subjacent al seu argument hi ha el pressupòsit que, donada la perfecció de la inaccessibleitat, la utopia és aquest somni sempre vigent però sempre impossible, mentre que la ideologia és l'intent d'amagar tal impossibilitat afirmant falsament que ja s'ha assolit la perfecció i la tenim davant dels ulls. Coherentment amb aquests pressupòsits, també destaca que la utopia sol tenir una component encara més absoluta i totalitària que no la ideologia, ja que pretén formular la veritat ideal, profunda i eterna de la societat o la humanitat. D'altra banda, la ideologia, en certa mesura, ha de transigir amb la realitat fàctica i, malgrat que pot no acceptar-la, ser molt més pragmàtica.

Com diuen —malgrat la diversitat de perspectiva— Horkheimer i Berdiajew, en les utopies literariopolítiques hi sol haver una pretensió ambiciosa i totalitària que ens agradaria no recollir o perllongar en el nostre sentit de "pensar utòpic". No pretén apuntar ni proclamar res d'etern, de més veritable i absolut, sinó al contrari fer possible un pensar altre i crític vers totes les preteses veritats incondicio-

nades, absolutes i totalitàries. Per això valorem el que és el gran valor de la utopia: la referència essencial a l'absolutament inassolible i el seu paper de guia ("fil conductor" diria Kant) en un camí essencialment inacabable, però ens oposem a fer-ne un absolut que totalitàriament tutel·li o predetermini tot pensar i actuar. Pensem que en aquest cas, sovint no desitjat, es converteix en una clau aliada de la ideologia més "instal·lada" per tal de bloquejar el pensament que intenta obrir-se més enllà de l'estipulat, del previst i del ja-pensat.

Neusüs continua l'anàlisi de Horkhemier destacant que la ideologia és "l'aparença del somni" i l'entrebanc principal de la realització del somni utòpic. Resultant, doncs, que en la ideologia el somni utòpic està vigent però "de forma estrangulada i ineficaç". La ideologia (sent similarmet ideal i somni) és la domesticació de la utopia, és el somni o la fantasia descafeïnada, controlada, encotillada, convertida en *establishment* i inclús promocionada des del poder com a *phantasma*. Els autors mencionats coincideixen a sospitar fonamentadament que darrere moltes preteses utopies literariopolítiques no hi ha —tot sovint— altra cosa que la més tòpica ideologia recoberta de decoratius exotismes.

D'altra banda la ideologia s'esgota en la seva funcionalitat, en la seva capacitat performativa o, millor dit, funcionalitat conservadora o confirmadora de "l'obrar objectiu"⁹, mentre que la utopia és el regne del somni subjectiu "independentment del problema del que provoqui tal somni" (el que Alfred Doren el 1927 va anomenar "l'espai del desig"). Neusüs sembla insinuar que la utopia té una menor responsabilitat que la ideologia en la conservació acrítica de la facticitat però, en la mesura que la retroalimenta, això no és veritat, ja que hi ha un factor de conversió entre utopia i ideologia. Si la primera gaudeix d'acceptació generalitzada col·labora molt eficaçment amb la segona en bloquejar o —en el seu defecte— desqualificar tot altre pensament. Hi ha una instrumentalització ideològicoperversa de la utopia que consisteix a destacar la "utopicitat" o "impossibilitat" de tot pensar o de qualsevol altre plantejament de la ideologia i del tòpic dominants. Llavors la utopia no és en absolut la "porta" o obertura cap a la fantasia, la creativitat, l'exotisme, en definitiva vers l'au-

tèntic pensar altre; sinó que constitueix, al contrari, el seu més eficaç bloqueig, desprestigi i tancament. D'aquesta manera la utopia —definida sempre per la seva natura privativa de no-lloc— esdevé la principal aliada perquè la ideologia amagui la seva vessant com a falsa consciència i acabi sent entronitzada com l'única perspectiva real i verídica sobre la realitat i la veritat.

4. L'estratègia que genera la distància crítica

Com veiem, el perill de les tradicionals utopies literariopolítiques rau, no només en la seva sovintejada incapacitat per pensar veritablement més enllà del tòpic en el seu temps, sinó fins i tot en convertir-se en un eficaç element reafirmador del pensament ideològicament predeterminat. En elles i darrere d'aspectes ornamentals força exòtics, tot sovint ressegueix clarament el pensament predominant en el seu temps i la seva societat, abocant a les dues conclusions següents: o bé qualsevol alternativa no és millor que el que ja hi ha o bé, si ho és, el seu assoliment és impossible i la seva recerca absolutament fútil.

No obstant això, els diversos gèneres utopistes ens mostren el seu veritable i gran valor en la mesura que aconsegueixen esdevenir una referència crítica a la realitat social del seu temps. Llavors continuen sent una reformulació del tòpic però d'una manera crítica i creativa que, precisament, obté la seva força de fer ressaltar la topicitat del tòpic i mostrar-ne les limitacions en contraposar-lo a unes circumstàncies exòtiques o altres. Si considerem les diverses utopies segons aquesta perspectiva crítica i revaloritzadora veurem que el que els és més essencial i les apropa al que hem anomenat pensar altre no és l'embolcall exòtic, sinó la intrínseca manera altra d'esguardar el tòpic, la manera de provocar la consubstancial distància crítica que permet de reflexionar de manera altra sobre la pròpia societat i el propi temps.

Aquesta és una estratègia essencial i altament valuosa que, tot sovint, trobem més enllà dels gèneres considerats utòpics. Certament la utilitzen les utopies literàrio-polítiques tradicionals, però també

n'utilitzen una de molt similar (si bé superficialment exactament inversa) les novel·les crítiques del tipus *Les cartes perses* (1721) de Montesquieu o, en la península, *Las cartas marruecas* (1789) de Cadalso. En elles l'estratègia autocrítica consisteix fingir o imaginar-se un pretès estranger que des de la seva perspectiva forània escriu una sèrie de cartes sobre la societat compartida per l'autor i els lectors. Doncs bé, resulta que el canvi de perspectiva, de mirada reflexiva (i el talent de l'autor, és clar), provoca simplement una crítica profunda, un sorprenent i més que inesperat pensar-altre. Per això, fem servir l'exemple d'aquestes novel·les¹⁰, que utilitzen aquests tipus d'estratègies per a provocar la distància crítica que permet anar més enllà dels tòpics, per a mostrar que no hi ha una identitat absoluta entre les utopies literariopolítiques i el pensar u-tòpic. Aquí hi ha un clar exemple que mostra la més gran amplitud del concepte que hem introduït de "pensar utòpic" respecte al d'"utopia".

Així, aquesta estratègia destinada a obrir la distància crítica li va permetre a Montesquieu, per exemple, descriure com un "vell ídol" al Papa o considerar el rei francès com un "mag" que explota la vanitat dels seus súbdits. Resulta que el que no es podia dir a les clares i per un occidental ho podia dir un estranger. Com el nen de la fàbula només els ulls sense vel del desterrat (literalment el que és fora de la seva terra o lloc¹¹) o de l'exiliat (que sembla tenir la mateixa etimologia), els ulls desvelats per la manca de pertanyença¹², podien desvelar o mostrar desvelada la realitat¹³. Certament, el fet de desvelar crític i el pensar altre necessiten absolutament d'una mínima distància crítica que, estatregies narratives com la mencionada, permeten d'obrir.

Hom ha considerat de vegades que tals estratègies narratives eren merament un expedient per superar la censura, sembla evident, però, que aquesta perspectiva —tenint un fons de veritat— és molt limitada. L'estranyament que comporta adoptar (ficticiament¹⁴ però utòpicament) la mirada de l'altre permet la distància crítica i la mirada altra, l'aprofundiment d'una perspectiva creativa i d'un nou "descobrimt" de la realitat, que així apareix com a menys tòpica, i inclos, com a clarament utòpica. Trobem, doncs, que la mirada utòpica i estranyada per la distància crítica (essencial al pensar utòpic) pot

convertir o “des-velar” la realitat immediata com a estranya i no-tòpica. L'habitual se'n apareix com a estrany i el natural com a artificial i, inclús, bàrbar. Aquest és l'objectiu darrer de la nova mirada provocada amb aquella estratègia narrativa i també profundament filosòfica, mirada que esdevé la crítica més eficaç i rotunda, precisament per ser altra i per permetre el pensar utòpic.

Naturalment hi ha moltes maneres de concretar estratègies similars i en l'àmplia literatura utopista o assimilada hi trobem incompables exemples. Efectes similars s'aconsegueixen també en els llibres de viatge o en el gènere dels robinsons. Poc importa si es tracta d'un element o observador aliè traslladat a la societat del lector, o si el que es pretén és traslladar el lector, mitjançant el relat, a una societat altra¹⁵; poc importa si es fa servir un element exòtic trasplantat a la nostra societat, en lloc d'un element propi trasplantat a una societat exòtica, per tal de provocar el canvi de mirada i oferir una perspectiva crítica del propi, és a dir, del tòpic. Llavors la ideologia i la pròpia realitat tòpica apareixen molt menys naturals i necessàries, alhora que molt més artificials i imposades. La millor utopia (el millor pensar utòpic, encaixi o no amb aquest gènere literariopolític) té aquest efecte: mostrar la no-naturalitat, la no-racionalitat del considerat tòpic, desvelar-lo precisament com això: “tòpic”, lloc comú i previsible, inclús com a infonamentat i injustificat. Només a partir d'aquí adquireix ple sentit l'element sempre més destacat de les utopies: suggerir una possibilitat de regeneració i de canvi de la immediata topicitat.

No cal dir que les utopies han estat tradicionalment molt més eficaces i valuoses en l'aspecte merament crític i desemmascarador, que no en el propulsor i constructor d'alternatives, on sovint han fracassat radicalment i —inclús algunes vegades— afortunadament, perquè dibuixaven perspectives terriblement totalitàries i mancades de llibertat. Evidentment, de la definició que fa Marcuse¹⁶ d'utopia («nega l'existent i al mateix temps anticipa i promet quelcom millor») en valorem més la primera part que no la darrera —interpretant la negació bàsicament com a crítica i pensar alternatiu. Massa vegades la promesa d'anticipació ha quedat només en promesa. Dins

de la nostra reivindicació del pensar utòpic confiem més en la lúcida capacitat crítica (es vulgui o no negadora, però que alhora fa possible i obre una nova perspectiva positivoconstructiva) que no ingènua-ment en fantasioses capacitats projectives o prospectives. Considerem que el valor més important del pensar utòpic no és endevinar el futur, sinó més aviat obrir la possibilitat de pensar d'una manera altra i diversa el present i el passat (que, d'altra banda, és condició i una bona promesa per obrir noves perspectives de futur; però com a esperança i no com cap garantia plena).

Com veiem, no podem identificar directament i acrítica utopia i pensar utòpic. Certament, l'àmplia majoria de les utopies han estat resultat de l'esforç, en certa mesura reeixit, però també en certa mesura inevitablement fracassat, del pensar altre i utòpic. Precisament inclús, el seu fracàs rotund és la base del seu èxit més valuós: la impossibilitat de pensar l'absolutament altre és compensada per obrir la possibilitat de pensar altrament (d'una manera relativa però creativament i crítica) el pensament dominant ara i aquí. Neusüss ha expressat aquest ambivalent resultat de les pretensions de la utopia de la següent manera: «La intención utópica se concreta con mayor precisión no en la determinación positiva de lo que quiere, sino en la negación de lo que no quiere. Si la realidad existente es la negación de una realidad posible mejor, la utopía entonces es la negación de la negación.»¹⁷

5. Reivindicació del pensar utòpic, el no dit¹⁸

Certament, el pensament utòpic no sempre va lligat a l'utopisme. Cal distingir l'utopisme (tant si és autèntic com si en realitat és una pretesa utopia absolutament previsible i reflex mimètic de l'altra cara de la pròpia civilització) del pensar utòpic que s'obre cap a un espai discursiu veritablement nou, cap al “no dit”, el no tipificat ni “topificat”. Per això a partir d'ara parlarem específicament de pensar utòpic com la possibilitat d'un pensament altre, no tòpic. Evitarem referir-nos, com s'ha considerat tradicionalment, a un pensament que no té lloc o que és fora de lloc, per centrar-nos en aquell pensar que

va més enllà del pensament que té el lloc establert i dominant en un moment donat. És la possibilitat d'un pensament i un pensar altre, divers.

Naturalment el pensar utòpic té poc valor si només es considera el criteri de veritat/falsedat d'entre la complexa i rica pluralitat de possibles perspectives humanes. Des de sempre s'ha criticat i rebutjat la utopia des del privilegi inqüestionat de la perspectiva de la veritat/falsedat amb un raonament tautològic trivial que diu: si la utopia o el pensar utòpic són el que el seu nom indica, llavors manquen de tota realitat i, per tant, de veritat. És evident que la presa en consideració de l'utòpic exclusivament des de la perspectiva veritat/falsedat i, naturalment, prenent com a criteri veritatiu la ideologia tòpica i dominant, degrada la correcció de l'anàlisi del pensar utòpic i n'invalida les conclusions. Llavors l'utòpic és entregat indefens a mans de la ideologia dominant que, naturalment, en dictamina la falsedat o impossibilitat, el no-lloc.

Però és que el pensar utòpic no ha de ser valorat només pel que aporta sobre la veritat o falsedat (i encara menys conforme als criteris del que constitueix el seu "enemic natural"). En altres termes, fins i tot el que una utopia o una perspectiva utòpica no sigui en absolut realitzable (és a dir, no pugui ser mai veritat) no la invalida absolutament, no perd per complet el seu valor, sinó que, al contrari, aquesta irrealitzabilitat és la seva condició de possibilitat i la raó de la seva grandesa. Cal no oblidar que la vida, el pensament i el llenguatge humà són oberts a molts aspectes diversos i no només al veritatiu, a molts jocs lingüístics: valoratius, prescriptius i, pel que ara ens interessa, sobretot re-flexius, crítics, des-cobridors i generatius.

La contraposició des-cobridora que necessàriament engendra la perspectiva utòpica té com a efecte primordial el fet de desmarcar l'evident, l'immediat, el tòpic, i obligar a re-pensar-lo, a re-avaluar-lo, a re-flexionar-lo, a aprofundir en el seu significat, en les seves condicions de possibilitat i, sobretot, en les seves alternatives, avantatges i inconvenients, en les conseqüències de tot tipus, llunyanes o properes, etc. És a dir: permet repensar tot el tipificat com a tòpic i, per tant, ja no pensat, no considerat i, inclús, no viscut humanament

(que vol dir conscientment) ans només d'una manera mecànica o banal. En un cert sentit, el pensar utòpic ens permet superar momentàniament el que Stuart Mill considerava «la fatal tendència dels homes a deixar de pensar en una cosa, quan aquesta ja no ofereix lloc a dubtes», és a dir: quan ha esdevingut tòpica, immediata i poderosa-ment invisible. Tendència que Stuart Mill qualificava culpable de la major part dels grans errors humans i que cal reconèixer que governa la nostra vida per la seva gran capacitat adaptativa, però sovint al preu de la consciència, de la lucidesa i de la reflexió humanes.

La tasca del pensar utòpic respecte de la veritat, doncs, no és tant desvelar la veritat desconeguda i amagada, com desvelar la falsedat (relativa, és clar) de la realitat present. Aquest ha estat sempre el més gran malentès respecte del pensar utòpic: la seva funció no és donar-nos una nova realitat i una nova veritat (pel que fa a aquestes pretensions hi ha un generalitzat acord en què inevitablement les utopies han acabat fracassant), com posar a prova i minar la confiança acrítica, irreflexiva i tòpica en la realitat i en les veritats immediates. En definitiva, encara que sorprengui, la funció de les utopies no és tant triomfar i realitzar-se (amb el perill d'esdevenir terribles o totalitàries) com relativitzar el real i el ja realitzat. La funció del pensar utòpic no és tant dur-nos a un més-enllà altre, com resituar-nos d'una manera altra en l'ara i aquí, d'una manera crítica. La pretesa illa sense lloc de Moro, no tenia lloc (així s'anomenava) per avisar que la funció del relat utòpic no era animar a moure's en l'espai per tal de cercar-la, com animar a moure's interiorment per ser capaços de cercar-la críticament i com a contrapunt en la realitat quotidiana immediata. L'illa Utopia de Moro no tenia lloc, perquè el seu lloc era l'aquí immediat, això sí, esguardat i reflexionat críticament i creatiu.

En conclusió: la veritat en el pensar utòpic és la falsedat de la realitat/veritat tòpiques i immediates. L'èxit del pensar utòpic és moure els llocs comuns com el que són —tòpics acríticament acceptats—, deslocalitzar i resituar la pròpia mirada, i obrir així la possibilitat d'una reflexió desembadalida, oberta a les immenses eventualitats altres. El pensar utòpic com a pensar crític té la funció d'oferir una

mirada crítica de la realitat tòpica desvelant-hi la seva falsedat o, almenys, la seva barbaritat, no naturalitat ni necessitat. Als ulls de la mirada utòpica la realitat es descentra i dessubstancialitza (és a dir, es desrealitza) i apareix com una possibilitat entre altres i probablement no la més raonable.

6. El pensar utòpic i la filosofia

El pensar utòpic ha tingut, té i tindrà sobretot aquesta tasca de fer atendre al no pensat, dur-lo a la reflexió i no només per confirmar-lo tòpicament com el real o la veritat (com fa la ideologia dominant i, tot sovint, la utopia domesticada). Així interpretat, el pensar utòpic se'n apareix com un altre nom de la perenne funció de la filosofia¹⁹: fer saltar la sorpresa i l'admiració no tant davant l'estrany, l'exòtic i el novell (cosa fàcil i per a la qual no cal la filosofia), sinó per tal d'evitar l'exòtic i defugir el tòpic de l'immediat i més proper, el que ens envolta aparentment amb neutralitat i gairebé sense imposar-nos res ni imposar-se, el que simplement és perquè és i, per tant, no necessita de cap raó o justificació. El pensament utòpic aconsegueix descolocar la realitat tòpica que constitueix, determina i omple la major part de la nostra vida i cultura. Mostra la barbaritat que sovint amaga, el seu exotisme relatiu, ens permet per un moment alienar-nos-hi, establint la distància crítica necessària per descobrir fins a quin punt hi erem alienats. Perquè, en aquella realitat tòpica aparentment tant nostra, hi erem com a estranys, ja que no hi erem com a homes reflexius i conscients, ans tot el contrari.

Reivindicar, doncs, el pensar utòpic (inclús simplement la utopia) és una altra manera de reivindicar la filosofia en la seva arrel i forma més clàssica de pensar narratiu i en llenguatge natural que és capaç d'inquirir pel més previ i predeterminant, fins i tot, de les grans veritats científiques —amb tota la seva eficàcia i rigor, i amb tota la seva matemàtica o formalització lògica. Perquè, certament, el pensar utòpic és aquesta altra perspectiva reflexiva que no pot garantir el pensar científic per si sol (a causa dels inconvenients correlatius als seus grans avantatges). És inquirir i qüestionar que permet reflexio-

nar tant sobre el previ a tot paradigma científic, el que hi és postulat i condició, com —alhora— sobre tot el que pressuposa el viure quotidià i immediat.

Naturalment, per als partidaris de l'establishment, del no-pensar totalitari i feixista, dels defensors del quotidià deixar-se-viure, el pensar utòpic té l'inconvenient de deslegitimar i qüestionar (és a dir, fer qüestionable i reflexionable pel pensar racional humà) els principis més tòpics, sòlids, intocats i intocables de la pròpia cultura, tradició o viure immediat. Precisament per això, la filosofia i el pensar utòpic (quan realment han merescut aquests noms) han estat tan incòmodes i molestos en tot temps i lloc. Sempre han estat utòpics davant la permanentment autosatisfeta proclamació de la pròpia i tòpica "eutopia".

NOTES:

¹ José Manuel Bermudo desenvolupa aquesta idea al seu article «Las utopías tópicas» en el llibre col·lectiu *Lo utópico y la utopía*, Integral, Barcelona, 1984. També hi coincideixen J.F. Fortuny «Utopía versus utópico en el discurso» (qui introdueix també una distinció molt propera a la nostra entre "utopia" i "pensar utòpic") —en el llibre citat— i Fernando Savater en molts dels seus escrits.

² Frederic I ja va dir que "El somni i l'esperança són els dos calmants que concedeix la natura a l'home". La major part dels dictadors o administradors de la realitat ja donada han tingut sempre molt present la necessitat d'aquesta aparent fugida tranquil·litzadora i apaivagadora.

³ Karl Mannheim en l'article de 1935 «Utopía» recollit per Arnhelm Neusüss, *Utopía*, Barral Editores, Barcelona, 1971, p. 85.

⁴ Frase ambivalent que no podia deixar de fascinar un marxista i aristòcrata tant ambivalent com Visconti.

⁵ Citat per Neusüss a «Dificultades de una sociología del pensamiento utópico», *op. cit.*, p.32.

6 *Ideología y utopía. Introducción a la sociología del conocimiento*, Madrid, Aguilar, 1966 (1936 edició alemanya, 1954 l'anglesa).

7 A. Neusüss, *op. cit.*, p. 85.

8 Citat per Neusüss, *op. cit.*, p. 11.

9 Neusüss, *op. cit.*, p. 12.

10 Certament, aquestes novel·les són un bon exemple de pensar utòpic que, com també en les millors utopies, sorprendentment serveix per a destacar i analitzar, tant els tòpics ideològicoinstitucionalitzats d'una societat, com les seves aspiracions i punts de fuga que fan possible un pensar altre, el depassament del tòpic.

11 El que no té lloc o no ocupa un lloc concret i predeterminat en una determinada societat.

12 No oblidem que habitualment la pertinença d'un individu a la seva pròpia societat o cultura sol comportar (excepte un desmarcatge reflexivocrític) que comparteixi (fins al punt de ser-ne posseït) els seus tòpics i llocs comuns ideològics.

13 És el cas de la distinció plantejada segons Diògenes Laerci per Pitàgores (Kirk&Raven, #278) quan es pregunta qui coneix veritablement uns jocs i la seva natura: els que hi van a comerciar i enriquir-se, els que hi competeixen per la glòria o, tal vegada, els espectadors que hi cerquen la veritat. Aquests darrers (relativament estrangers a les "interioritats" dels jocs) són en canvi els qui, des de la distància crítica que dóna ser-ne espectadors no directament implicats (com dirà més endavant Kant, parlant de "l'espectacle" de la Revolució Francesa), millor poden copsar i judicar la seva natura. És la qüestió també de la diferència en etnologia d'expressar o comprendre les institucions culturals d'un poble determinat en els seus propis termes (plantejament "èmic") o en els termes de l'espectador (plantejament "ètic").

14 És el valor projectiu i clarament utòpic de la hipòtesi, del posar sota o prèviament. Encara més, el fet de descobrir la hipòtesi, el pressupòsit o el prejudici (noti's la vinculació etimològica) subjacents i actuant no només els fa conscients sinó que col·labora decisivament a la seva superació, a pensar ja una mica al marge.

15 Per això també moltes utopies tenen estructura epistolar, ja que simulen el diàleg o comunicació del viatger, el forà, el divers o aliè amb la seva societat, amb la seva *alma mater*.

16 Segons Neusüss, *op. cit.* p. 11.

17 *op. cit.*, p. 25.

18 Felipe Martínez Marzoa, seguint Heidegger, ha desenvolupat aquest concepte i la seva rellevància per a la filosofia.

19 Certament, no només de la filosofia, per exemple Josep Fontana, a *Historia, Anàlisis del pasado y proyecto social*, Crítica, Barcelona, 1982, destaca que fins i tot la història és una disciplina que necessita d'un punt utòpic —el que anomena "projecte social"— per tal de definir-se. En definitiva, ni la disciplina dedicada a l'estudi del passat no pot assolir els seus objectius sense una certa perspectiva utòpica oberta al futur.